

Ce este demnitatea pentru cei ce nu pot face uz de ea? ¹ Problematizări privind dezideratul inviolabilității demonității umane în mediul carceral

1 Introducere

Cercetarea noastră privește sfera inviolabilă a drepturilor persoanelor aflate într-o situație vulnerabilă determinată de privarea de libertate.

Majoritatea studiilor privind demnitatea umană utilizează perspectiva juridică întemeiată pe caracterul absolut și universal al demnității, din care derivă toate celelalte drepturi². Identificăm o tendință dominantă în doctrina și jurisprudența din spațiul european de a se concentra asupra principiului conform căruia ființa umană este tratată ca subiect. În spațiul românesc, demnitatea umană a fost definită de către Curtea Constituțională.

În completarea abordărilor juridice, acest articol adaugă o perspectivă sociologică și psihologică. Argumentul principal surprinde înțelegerea demnității umane pornind de la relațiile interumane sub presiunea factorilor de stres psihologici care determină apariția bolilor fizice și psihice grave în condiții de reclusiune. Statusurile sociale și raporturile de putere contribuie la definirea criteriilor prin intermediul cărora putem testa nivelul de respectare a demnității umane în mediul carceral, întrucât privarea de libertate plasează persoana condamnată într-o poziție vulnerabilă, supusă riscului de expunere la tratamente inumane sau degradante. Consecințele reclusiunii asupra realizării de sine³ și dobândirii unui statut⁴, principale deziderate care definesc demnitatea⁵ regăsesc principiile dezvoltate în studiile lui Isaiah Berlin⁶, Erwig Goffman, Pierre Bourdieu⁷ și Michel Foucault⁸. Concluzia cercetării este că există o articulare slabă între cadrul

* *Doctorand, Universitatea din București, Facultatea de Științe Politice*
Email: costea.vladimir-adrian@fspub.unibuc.ro
Manuscris primit la 16 octombrie 2018.

1 Parafrazare după *Isaiah Berlin*, Cinci eseuri despre libertate și alte scrieri, Humanitas, București, 2010 [1969], p. 249.

2 A se vedea David Luban, *Legal Ethics and Human Dignity*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, 2007; Mette Lebeck, "What is Human Dignity?", *Maynooth Philosophical Papers*, National University of Ireland, 2004, p. 59-69.

3 *Idem*, p. 268.

4 *Idem*, p. 284.

5 *Idem*, p. 293.

6 Isaiah Berlin, Op. cit.

7 A se vedea printre altele Pierre Bourdieu, *La Reproduction, éléments pour une théorie du système d'enseignement*, Minuit, Paris, 1970; Pierre Bourdieu and Jean-Claude Passeron, *Reproduction in Education, Society and Culture*, traducere din franceză de Richard Nice, cu o prefață de Pierre Bourdieu, Sage Publications, London, Newbury Park, New Delhi, 1997 [1970]; Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, traducere de Richard Nice, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo, Delhi, Mexico City, 1977 [1972]; Pierre Bourdieu, *La Distinction: Critique sociale du jugement*, Minuit, Paris, 1979; Pierre Bourdieu, *Questions de sociologie*, Minuit, Paris, 1980; Pierre Bourdieu, *Le Sens pratique*, Minuit, Paris, 1980; Pierre Bourdieu, "Espace sociale et genèse des 'classes'", *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 52, Nr. (1), 1984, p. 3-14

8 Michel Foucault, *Trebuie să apărăm societatea*, Ediția a doua, traducere de Bogdan Ghiu, Idea Design & Print,

legal evolutiv al definirii demnității umane și inegalitățile de status și de putere care definesc simbolic universul carceral.

În ce privește problematizarea conceptului de demnitate umană în România, notăm importanța Deciziei nr. 1 din 11 ianuarie 2012 a Curții Constituționale a României.

2 Demnitatea umană: „etalon în potopul discursului constituțional”

Într-un mediu închis⁹, lezarea demnității devine mult mai puternic percepută de către indivizi¹⁰. În doctrina juridico-constituțională, definirea demnității umane evidențiază un *minim invulnerabil* pe care statul are obligația să-l asigure persoanelor, indiferent de statutul juridic al acestora sau de situația socială și economică¹¹. Prin plasarea ei ca fundament al ordinii politice și al păcii sociale¹², demnitatea umană dobândește vocația de a exercita:

- „o funcție de legitimare a ordinii politice în sine și de exercitare a tuturor autorităților publice în măsura în care ordinea noastră politică va fi legitimă doar dacă respectă și protejează demnitatea fiecăruia (...);
- o funcție promoțională, în măsura în care nici demnitatea persoanei, nici drepturile inviolabile care îi sunt inerente, nu sunt elemente statice, fixate o dată pentru totdeauna, ci dinamice (...);
- o funcție hermeneutică, conform căreia operează în calitate de regulă de interpretare a tuturor normelor ordinare”¹³.

Demnitatea umană a fost calificată ca fiind „[o] axiomă a genezei Constituției”¹⁴, „cea mai înaltă valoare a Constituției”¹⁵, „un etalon în potopul discursului constituțional”¹⁶. Chiar dacă în literatura Dreptului demnității umane îi este recunoscută o importanță fundamentală¹⁷, în doctrină s-a problematizat asupra caracterului ei normativ și caracterului de drept fundamental,¹⁸

Cluj, 2009.

- 9 A se vedea Erwig Goffman, “The patient as a ‘normal deviant’: Problems of stigma and isolation”, în Milton Greenblatt, Daniel J. Levinson și Richard H. Williams (ed.), *The patient and the mental hospital*, The Free Press, Glencoe, IL, 1957, p. 507-510; Erwig Goffman, “Characteristics of total institutions”, în Symposium on preventive and social psychiatry, Washington, D.C., Walter Reed Army Institute of Research, 1958; *Erwig Goffman*, “On the characteristics of total institutions: The inmate world”, în Donald R. Cressey (ed.), *The prison: Studies in institutional organization and change*, Holt, Rinehart și Winston, Inc., New York, 1961.
- 10 A se vedea Craig Haney, “The Psychological Impact of Incarceration: Implications for Post-Prison Adjustment”, articol pregătit pentru Conferința “From Prison to Home”, U.S. Department of Health and Human Services, 30-31 ianuarie 2002.
- 11 Francisco Fernández Segado, „Demnitatea persoanei ca valoare supremă a ordinii juridice spaniole și ca sursă a tuturor drepturilor”, *Buletinul Științific al Universității Mihail Kogălniceanu*, nr. 15, 2006, p. 5.
- 12 *Ibidem*.
- 13 *Idem*, p. 6.
- 14 Hans Carl Nipperdy, “Die Würde des Menschen” în Franz Leopold Neumann, Hans Carl Nipperdy, Karl August Bettermann (coord.), *Die Grundrechte. Handbuch der Theorie und Praxis der Grundrechte*, vol. II, Ed. Duncker & Humblot, Berlin, 1966, p. 14, apud. Kinga Zakariás și Károly Benke, „Demnitatea umană în jurisprudența instanțelor constituționale din Germania, Ungaria și România”, *Buletinul Curții Constituționale a României*, Nr. 2, 2012, p. 43.
- 15 Matthias Herdegen, “Art. 1” în Theodor Maunz, Günter Dürig (coord.), *GG Kommentar*, vol. I, Ed. C.H. Beck, München, 2009, p. 7, apud. Kinga Zakariás și Károly Benke, Op. cit., p. 43.
- 16 Ernst-Wolfgang Böckenförde, “Die Würde des Menschen war unantastbar”, în Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Recht, Staat, Freiheit. Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte*, Ed. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2006, p. 387, apud. Kinga Zakariás și Károly Benke, Op. cit., p. 43.
- 17 Kinga Zakariás și Károly Benke, Op. cit., p. 44.
- 18 *Ibidem*.

evidențiindu-se astfel trei puncte de vedere:

- „1) demnitatea umană este doar o simplă declarație;
- 2) demnitatea umană este o normă de drept obiectiv;
- 3) demnitatea umană este un drept subiectiv fundamental”¹⁹.

Contestarea caracterului normativ a condus la interpretări potrivit cărora demnitatea umană nu dispune de forță juridică obligatorie, fiind mai degrabă un „principiu euristic”²⁰, respectiv „o frază introductivă descriptivă”²¹. Pentru Hans Carl Nipperdy²², „dignitatea îl apără pe individ (subiect)”²³, motiv pentru care „dignitatea umană este izvorul drepturilor fundamentale, [fiind] ea însăși [un] drept fundamental”²⁴.

În materia drepturilor omului, „secolul al XX-lea a cunoscut o proliferare a instrumentelor internaționale care au statuat valoarea indispensabilă a demnității umane”²⁵. Actul internațional care a devenit principalul reper în jurisprudența și doctrina penală este Declarația Universală a Drepturilor Omului, adoptată în 1948 de Organizația Națiunilor Unite²⁶. În preambulul Declarației, demnitatea este definită ca fiind inerentă, inalienabilă și egală pentru fiecare individ în parte, reprezentând „fundamentul libertății, dreptății și păcii în lume”²⁷.

Jurisprudența Tribunalului Constituțional Federal German a definit demnitatea în raport cu noțiunile „Objektformel” (formulă care tratează ființa umană ca obiect) și „Subjektprinzip” (principiu pe baza căruia ființa umană este tratată ca subiect)²⁸. Definiția care a fost ulterior preluată în jurisprudența Tribunalului Constituțional Federal German a fost inspirată din imperativul categoric al filozofiei morale kantiene:

„Apărarea și respectarea demnității umane (...) interzic statului considerarea omului ca un

19 *Ibidem*.

20 *Cristoph Enders*, Die Menschenwürde in der Verfassungsordnung: Zur Dogmatik des Art. 1 GG, Jus Publicum, Band, 1 Dezember 1997, p. 403, apud. *Kinga Zakariás și Károly Benke*, Op. cit., p. 44.

21 Rolf Gröschner, *Menschenwürde im interkulturellen Dialog*, Ed. Karl Alber, Freiburg, München, 2005, p. 18, apud. *Kinga Zakariás și Károly Benke*, Op. cit., p. 44.

22 *Hans Carl Nipperdy*, “Die Würde des Menschen” în Franz Leopold Neumann, Hans Carl Nipperdy, Karl August Bettermann (coord.), Op. cit., p. 12, apud. *Kinga Zakariás și Károly Benke*, Op. cit., p. 44.

23 *Kinga Zakariás și Károly Benke*, Op. cit., p. 44.

24 *Ibidem*.

25 Amanda Ploch, “Why Dignity Matters: Dignity and the Right (or not) to Rehabilitation from International and National Perspectives”, *International Law and Politics*, Vol. 44, 2012, p. 887-949.

26 „PREAMBUL/ Considerând că recunoașterea demnității inerente tuturor membrilor familiei umane și a drepturilor lor egale și inalienabile constituie fundamentul libertății, dreptății și păcii în lume./ Considerând că ignorarea și disprețuirea drepturilor omului au dus la acte de barbarie care revoltă conștiința omenirii și că fărurirea unei lumi în care ființele umane se vor bucura de libertatea cuvântului și a convingerilor și vor fi eliberate de teamă și mizerie a fost proclamată drept cea mai înaltă aspirație a oamenilor./ Considerând că este esențial ca drepturile omului să fie ocrotite de autoritatea legii pentru ca omul să nu fie silit să recurgă, ca soluție extremă, la revolta împotriva tiraniei și asupririi./ Considerând că este esențial a se încuraja dezvoltarea relațiilor prietenești între națiuni./ Considerând că în Carta popoarele Organizației Națiunilor Unite au proclamat din nou credința lor în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea și în valoarea persoanei umane, drepturi egale pentru bărbați și femei și ca au hotărât să favorizeze progresul social și îmbunătățirea condițiilor de viață în cadrul unei libertăți mai mari./ Considerând că statele membre s-au angajat să promoveze în colaborare cu Organizația Națiunilor Unite respectul universal și efectiv față de drepturile omului și libertățile fundamentale, precum și respectarea lor universală și efectivă”, în Organizația Națiunilor Unite, Declarația Universală a Drepturilor Omului, adoptată la 16 decembrie 1948.

27 Amanda Ploch, Op. cit., p. 905.

28 *Kinga Zakariás și Károly Benke*, Op. cit., p. 46.

simplic instrument. De aceea este interzis ca statul să aplice omului un tratament care să pună sub semnul întrebării calitatea și statutul său juridic de subiect atâta timp cât, printr-o asemenea abordare, se ajunge la nesocotirea obligației de respectare a acelei valori care vizează, începând cu existența umană, sinea (esența) fiecărui om”²⁹.

Caracterul absolut și universal al demnității umane implică faptul că respectarea drepturilor care derivă din aceasta să nu fie condiționate de comportamentul indivizilor³⁰. Indiferent de infrațiunile săvârșite, persoana privată de libertate își păstrează demnitatea. Definierea în termeni absoluți a demnității umane pune în evidență faptul că respectarea acesteia „nu depinde nici de naționalitate, nici de orice altă circumstanță personală”³¹.

În majoritatea constituțiilor postcomuniste ale statelor din spațiul Europei Centrale și de Est, demnitatea umană a fost plasată în centrul noului sistem constituțional³². Chiar dacă nu i-a fost atribuită „o definiție unică și precisă”³³, demnitatea umană reprezintă valoarea fondatoare în ansamblul constituțional, din care derivă aspirația la libertate, pace, democrație și toleranță³⁴. Adoptarea Cartei Drepturilor Fundamentale a UE în anul 2000 în cadrul Consiliului de la Nisa a marcat o evoluție instituțională importantă în materia drepturilor omului, ulterior inclusă în Tratatul de la Lisabona, moment care a oferit Cartei „o forță juridică deplină”.

„Demnitatea umană nu este numai un drept fundamental dar constituie el însuși baza reală a drepturilor fundamentale. Toate drepturile prevăzute de Cartă trebuie folosite în concordanță cu demnitatea persoanei umane pentru că demnitatea umană este baza drepturilor fundamentale. Trebuie respectat chiar și atunci când un drept este restricționat. Dreptul la demnitatea umană recunoaște în mod intrinsec valoarea egală a ființelor umane. Fiecare ființă umană are o valoare, independent de statutul social sau productivitatea economică. Egalitatea de valoare presupune că această valoare este la fel la toate ființele umane, indiferent de sex, rasă, etnie, origine social, vârstă, dizabilitate etc”³⁵.

În România, asupra conceptului de demnitate a elaborat Curtea Constituțională, care în jurisprudența sa a statuat că acesta se aplică doar persoanelor fizice³⁶. Recunoscând caracterul inalienabil și inviolabil al demnității³⁷, ca „valoare intrinsecă a ființei

29 *Idem*, p. 47.

30 Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice*, traducere precedată de o schiță biografică și o introducere de Traian Brăileanu, Paideia, București, 2003, p. 97.

31 Francisco Fernández Segado, *Op. cit.*, p. 7.

32 Catherine Dupré, “Le droit à la dignité humaine, emblème de la transition constitutionnelle?” în Károli Tóth (ed.), *System Transformation and Constitutional Development in Central and Eastern Europe*, Károli Gáspár Reformed University Press, Szeged-Kecskemét, 1995, p. 51, apud. *Catherine Dupré*, *Importing the Law in Post-Communist Transitions. The Hungarian Constitutional Court and the Right to Human Dignity*, Hart Publishing, Oxford, Portland, Oregon, 2003, p. 24.

33 *Idem*, p. 25.

34 *Ibidem*.

35 Prence Mirgen, „Dreptul la demnitate în Carta Drepturilor Fundamentale ale Uniunii Europene”, *Curentul Juridic*, 2010, p. 31.

36 Curtea Constituțională a României, Decizia nr. 1.109 din 8 septembrie 2009 privind excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 16 alin. (1) și art. 276 alin. (1) lit. e) din Legea nr. 53/2003 – Codul muncii, publicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 678 din 8 octombrie 2009.

37 Cf. art. 1 alin. (3) din Constituția României, modificată și completată prin Legea de revizuire a Constituției României nr. 429/2003, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 758 din 29 octombrie 2003;

umane³⁸, Curtea Constituțională a confirmat în 2011 demnitatea umană drept valoare supremă a statului de drept.

Oferind ca exemplu „responsabilitatea morală a omului de a îngriji animalele”³⁹, Curtea Constituțională a extins sensul atribuit demnității umane, considerând că aceasta se află în relație cu responsabilitățile de ordin moral, precum și cu nivelul de educație atins de societate:

„Curtea observă că prin folosirea unei tehnici legislative inadecvate, legiuitorul a adus atingere în final demnității umane, valoare supremă prevăzută la art. 1 alin.(3) din Constituție. Demnitatea umană, sub aspect constituțional, presupune două dimensiuni inerente, respectiv relațiile dintre oameni, ceea ce vizează dreptul și obligația oamenilor de a le fi respectate și, în mod corelativ, de a respecta drepturile și libertățile fundamentale ale semenilor lor⁴⁰, precum și relația omului cu mediul înconjurător, inclusiv cu lumea animală, ceea ce implică, în privința animalelor, responsabilitatea morală a omului de a îngriji aceste ființe într-un mod de natură a ilustra nivelul de civilizație atins”⁴¹.

Proiectul legislativ privind recunoașterea delfinilor drept persoane non-umane, inițiat de deputatul independent Remus Cernea a fost respins de Senat, fiind înscris din 18 iunie 2018 pe ordinea de zi a plenului Camerei Deputaților.⁴² Prin acest demers, inițiatorul propunea recunoașterea dreptului la viață și la integritate corporală în cazul delfinilor, pe care le definește ca fiind persoane non-umane „înzestrate cu inteligență dezvoltată și cu capacitatea de a avea relații sociale complexe”⁴³.

Respectarea demnității umane implică, în viziunea Curții Constituționale, obligația statului de republicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 767 din 31 octombrie 2003.

38 Curtea Constituțională a României, Decizia nr. 1.576 din 7 decembrie 2011 referitoare la obiecția de neconstituționalitate a Legii privind aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 80/2010 pentru completarea art. 11 din Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 37/2008 privind reglementarea unor măsuri financiare în domeniul bugetar, publicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 53 din 23 ianuarie 2012.

39 Curtea Constituțională a României, Decizia nr. 1 din 11 ianuarie 2012 referitoare la obiecția de neconstituționalitate a dispozițiilor Legii pentru modificarea și completarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 155/2001 privind aprobarea programului de gestionare a câinilor fără stăpân, astfel cum a fost aprobată prin Legea nr.227/2002, precum și, în special, ale art.1 pct.5 [referitor la art.4 alin.(1)], pct.6 [referitor la art.5 alin.(1) și (2)], pct.8, pct.9 [referitor la art.8 alin.(3) lit.a-d)], pct.14 [referitor la art.131 și 134], pct.15 [referitor la art.14 alin.(1) lit.b)] din lege, publicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 32 din 16 ianuarie 2012.

40 A se vedea Curtea Constituțională a României, Decizia nr. 62 din 18 ianuarie 2007 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 1 pct. 56 din Legea nr. 278/2006 pentru modificarea și completarea Codului penal, precum și pentru modificarea și completarea altor legi, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 104 din 12 februarie 2007.

41 Curtea Constituțională a României, Decizia nr. 1 din 11 ianuarie 2012 referitoare la obiecția de neconstituționalitate a dispozițiilor Legii pentru modificarea și completarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr.155/2001 privind aprobarea programului de gestionare a câinilor fără stăpân, astfel cum a fost aprobată prin Legea nr.227/2002, precum și, în special, ale art.1 pct.5 [referitor la art.4 alin.(1)], pct.6 [referitor la art.5 alin.(1) și (2)], pct.8, pct.9 [referitor la art.8 alin.(3) lit.a-d)], pct.14 [referitor la art.131 și 134], pct.15 [referitor la art.14 alin.(1) lit.b)] din lege, publicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 32 din 16 ianuarie 2012.

42 A se vedea Camera Deputaților, Pl-x nr. 333/2014, Propunere legislativă pentru recunoașterea delfinilor drept persoane non-umane, înregistrată la 14 mai 2014, accesată la 15 octombrie 2018, disponibilă la: http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck2015.proiect?idp=14254.

43 A se vedea Camera Deputaților, Expunere de motive la Pl-x nr. 333/2014, Propunere legislativă pentru recunoașterea delfinilor drept persoane non-umane, accesată la 15 octombrie 2018, disponibilă la: <http://www.cdep.ro/proiecte/2014/300/30/3/em491.pdf>. Propunerea inițiatorului urmărea interzicerea ținerii în captivitate a delfinilor, însă Guvernul a emis un punct de vedere negativ motivând prin terminologia ambiguă, imprecisă și lipsită de previzibilitate a normei analizate, considerând că aceasta ar deveni inaplicabilă.

a interveni pentru a asigura garantarea drepturilor și libertăților fundamentale (o obligație pozitivă), dar și obligația negativă de a se „abține de la afectarea acestora”⁴⁴. Curtea Constituțională a menționat, în mod expres, faptul că statul are obligația de a asigura accesul la „resurse materiale necesare vieții, în măsura în care lipsa acestora ar fi de natură să reducă traiul acestora la un nivel ce nu poate fi considerat propriu vreunei ființe umane”⁴⁵. Acordarea unei protecții sporite pentru persoanele vulnerabile reprezintă o altă obligație pozitivă din partea statului, cu observația că în această categorie se regăsesc persoanele „care, pe lângă dizabilitatea manifestată, se află în situații familiale dificile sau care nu dispun de resursele necesare pentru satisfacerea unui nivel de trai minimal”⁴⁶. Raportându-ne la jurisprudența Curții Constituționale, observăm faptul că:

„omul nu este tratat ca un obiect aflat la îndemâna autorităților publice, ci ca un subiect de drept de sine stătător al societății”⁴⁷.

Privitor la conceptul demnității umane, Curtea Constituțională a adus noi considerente în perioada 2009-2012 prin intermediul Deciziilor, fără a clarifica însă, în mod expres, situația persoanelor private de libertate.

În legătură cu acest aspect, dăm ca exemplu situația în care legiuitorul trebuie să stabilească condițiile de îngrijire a copiilor care nu au îndeplinit vârsta de un an, în raport cu condițiile de executare a pedepsei privative de libertate în cazul mamei acestuia. Pe de o parte, legiuitorul dispune de obligația pozitivă de a asigura cadrul unei dezvoltări normale a copilului, alături de mama sa. Invocând rațiuni de ordin psihologic, biologic și anatomic⁴⁸, legiuitorul român a stabilit că până la vârsta de un an, copilul are nevoie să fie alăptat și îngrijit de mama privată de libertate⁴⁹. Pe de altă parte, legiuitorul trebuie să stabilească dacă în această perioadă se suspendă mandatul de privare de libertate emis pe numele mamei copilului, sau dimpotrivă, dacă îngrijirea acestuia se realizează în penitenciar. Legiuitorul român s-a delimitat de alegerea primei variante, îngrijirea copilului în penitenciar – până la vârsta de un an – a fost definită ca fiind posibilă doar „în mod excepțional”⁵⁰.

Din raționamentul Curții Constituționale lipsește argumentul conform căruia încă de la naștere,

44 Kinga Zakariás și Károly Benke, Op. cit., p. 61.

45 Curtea Constituțională a României, Decizia nr. 1.576 din 7 decembrie 2011 referitoare la obiecția de neconstituționalitate a Legii privind aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 80/2010 pentru completarea art. 11 din Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 37/2008 privind reglementarea unor măsuri financiare în domeniul bugetar, publicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 53 din 23 ianuarie 2012.

46 Curtea Constituțională a României, Decizia nr. 1.594 din 14 decembrie 2011 referitoare la obiecția de neconstituționalitate a dispozițiilor Legii asistenței sociale, în ansamblul său, precum și, în special, ale art. 14, art. 31 alin. (1), art. 56 alin. (1), art. 60 alin. (1) și art. 81 alin. (1)-(3) din lege, publicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 909 din 21 decembrie 2011.

47 *Idem*, p. 64.

48 A se vedea Oliver Robertson, *The Impact of Parental Imprisonment on Children*, Quaker United Nations Office, Geneva, 2007; Oliver Robertson, *Children Imprisoned by Circumstance*, Quaker United Nations Office, Geneva, 2008; Oliver Robertson, *Collateral Convicts: Children of Incarcerated Parents, Recommendations and good practice from the UN Committee on the Rights of the Child* Day of General Discussion 2011, Quaker United Nations Office, Geneva, martie 2012; *Jean Piaget și Bärbel Inhelder*, *La psihologie de l'enfant*, ediția a treia, Presses Universitaires de France, Paris, 1968 [1966].

49 Cf. Art. 73 alin. (1) din Legea 254/2013 privind executarea pedepselor și a măsurilor privative de libertate dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal, publicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 514 din 14 august 2013.

50 *Ibidem*.

demnitatea copilului nu poate fi încălcată⁵¹, motiv pentru care privarea de libertate nu ar trebui să reprezinte o soluție, având în vedere faptul că acesta nu a comis o infracțiune. Creșterea copiilor până la vârsta de un an (în cadrul penitenciarului) reflectă delimitarea legiuitorului față de premisa conform căreia persoanele de gen feminin pot prezenta un nivel mai ridicat de vulnerabilitate în raport cu persoanele de gen masculin în ceea ce privește executarea pedepselor în penitenciare, ținând cont de probabilitatea ridicată de a manifesta un nivel scăzut de rezistență fizică, psihică și mentală sub acțiunea factorilor interni și externi penitenciarelor. Atât interacțiunea cu personalul penitenciarului, cât și cu celelalte persoane private de libertate pot influența în mod negativ sănătatea fizică, psihică și mentală a persoanelor de gen feminin care execută o pedeapsă într-un mediu de privare de libertate, într-o măsură mai mare decât efectele produse asupra persoanelor condamnate de gen masculin, în special în situațiile în care au nevoie să asigure creșterea și educația copiilor până la vârsta de un an⁵².

Perspectiva pe care o urmărim înglobează atât condițiile de privare de libertate, cât și relațiile interumane din cadrul penitenciarului. Alegația noastră este că într-un mediu închis, presiunea factorilor de stres psihologici determină apariția bolilor fizice și psihice grave⁵³. Dehumanizarea sistematică a persoanelor condamnate îi expune pe aceștia la integrarea într-un mediu criminogen⁵⁴, motiv pentru care considerăm utilă evaluarea psihologică periodică a persoanelor private de libertate. Nu putem neglija însă faptul că aceasta se realizează de către persoane angajate în cadrul penitenciarului respectiv, care au de evaluat un număr foarte mare de persoane private de libertate.

3 Traume psihice, statusuri sociale și raporturi de putere specifice privării de libertate

Privarea de libertate se definește nu doar prin intermediul condițiilor de detenție, ci în primul rând prin limitarea drastică a vieții private:

51 A se vedea Organizația Națiunilor Unite, Convenția cu privire la drepturile copilului, adoptată de Adunarea Generală de la 20 noiembrie 1989, republicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 314 din 13 iunie 2001.

52 A se vedea Barbara H. Zaitzow, "Psychotropic Control of Women Prisoners: The Perpetuation of Abuse of Imprisoned Women", *Justice Policy Journal*, Volumul 7, Nr. 2, 2010, p. 4-17, 21-34, disponibil la: http://www.cjcrj.org/uploads/cjcrj/documents/psychotropic_control.pdf, accesat la 4 martie 2017; United Nations Office on Drugs and Crime, *Handbook on Women and Imprisonment*, Ediția a 2-a, Criminal Justice Handbook Series, United Nations, New York, 2014, p. 7-21, disponibil la: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/women_and_imprisonment_-_2nd_edition.pdf, accesat la 4 martie 2017; Alejandro Forero Cuéllar, María Celeste Tortosa, Klaus Dreckmann, Dimitar Markov și Maria Doichinova (coord.), *Vulnerable groups of prisoners, A Handbook*, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2015, p. 37, 40; Brenda J van den Bergh, Alex Gatherer, Andrew Fraser și Lars Mollera, "Imprisonment and women's health: concerns about gender sensitivity, human rights and public health", *Bulletin of the World Health Organization*, 6 iulie 2011, p. 1-2, 4, 7-8, disponibil la: http://www.who.int/bulletin/online_first/10-082842.pdf, accesat la 4 martie 2017; Stephanie S. Covington and Barbara E. Bloom, "Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System", in Barbara E. Bloom (ed.), *Gendered Justice: Addressing Female Offenders*, Carolina Academic Press, 2003, p. 4, disponibil la: <http://www.stephaniecovington.com/assets/files/4.pdf>, accesat la 4 martie 2017; Jenni Gainsborough, "Women in Prison: International Problems and Human Rights Based Approaches to Reform", *William & Mary Journal of Women and the Law*, Volumul 14, Nr. 2, Articolul 5, 2008, p. 271-304, disponibil la: <http://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=wmjowl>, accesat la 4 martie 2017.

53 A se vedea Heinz LEYMANN, "The content and development of mobbing at work", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, Vol. 5, Nr. (2), 1996, pp.165-184.

54 A se vedea Discursul lui Anne Owers, Inspector șef al penitenciarelor din Anglia și Țara Galilor, disponibil la: http://www.justice.gouv.fr/art_pix/AnneOwers.pdf, accesat la 11 august 2018.

„Viața în închisoare, este în mod absolut, o viață în grup: este anulată orice intimitate, totul este la vedere pentru ceilalți, relația interpersonală este o golire, o risipire de sine, nu te poți ascunde de partea rea a conduitei celor din jur, capacitatea de a suporta infirmitățile sufletești ale celorlalți este depășită demult. Și, mai rău decât toate, posibilitățile de refugiu, de schimbare nu există ...”⁵⁵.

Se adaugă traumele psihice, statusurile sociale și raporturile de putere pe care le suportă persoanele private de libertate în mediul carceral. Din acest motiv, în cadrul cercetării propunem extinderea conceptului „condiții de detenție” pe care îl regăsim în jurisprudența și doctrina penală cu ideea că relațiile sociale din mediul carceral depind de atitudinea personalului și repartizarea în camerele de deținere a persoanelor condamnate. Nivelul de pregătire profesională a cadrelor, împreună cu nivelul de educație al persoanelor private de libertate contribuie la formarea în penitenciar a unei stări de spirit cu puternice repercursiuni la nivel mintal și emoțional. În funcție de intensitatea și durata acestora sunt deformatе reprezentările spațio-temporare: deținuții care se plasează pe o poziție inferioară de status și de putere percep o dilatare a timpului și o comprimare a spațiului; poziția de dominare și de control este însoțită de reprezentarea pozitivă asupra condițiilor de detenție, acestea devenind o sursă pentru satisfacerea nevoilor personale.

Definind mediul carceral drept „univers fascinant și revoltător în egală măsură, o lume în permanentă implozie psihologică”⁵⁶, psihologul Gheorghe Florian subliniază sentimentele de disperare și de neputință pe care le resimt persoanele private de libertate⁵⁷. „Construct psihologic”⁵⁸, penitenciarul este caracterizat de psiholog prin intermediul aforismului lui Nietzsche: „o lume lipsită de dragoste, dar care năzuiește cu disperare spre dragoste”⁵⁹. Spațiu închis, dihotomic și „zonă a interacțiunilor asimetrice”⁶⁰, mediul carceral are „consecințe psihologice și psihosociale vizibile asupra deținuților și personalului”⁶¹.

Universul uman caracteristic persoanei private de libertate include contradicții, frustrări și neîmpliniri⁶² deoarece trăirile afective ale deținuților sunt influențate de perceperea timpului, conștiința ispășirii unei pedepse și de „violarea constantă a intimității”⁶³.

Privilegiile din penitenciar generează o structură a puterii și a status-rolurilor implicând lideri informali și deținuți „cu un ego slab, cu o imagine nefavorabilă asupra propriei persoane, cu o crescută nevoie de dependență, cu o imagine neclară sau chiar întunecată a viitorului”⁶⁴. Patologia specifică mediului carceral „depersonalizează individul și-l face să devalorizeze lumea și pe sine însuși și, ce este mai rău, permite obișnuirea cu acest mediu”⁶⁵.

Chiar dacă contribuie la vulnerabilizarea persoanelor condamnate, traumele psihice, statusurile sociale și relațiile de putere sunt abordate tangențial în legislația inrenațională

55 Gheorghe Florian, *Psihologia penitenciară. Studii și cercetări*, Ediția a II-a revăzută, Editura Oscar Print, București, 2001, p. 89.

56 *Idem*, p. 13.

57 *Ibidem*.

58 *Idem*, p. 16.

59 *Idem*, p. 21.

60 *Idem*, p. 48.

61 *Idem*, p. 49.

62 *Idem*, p. 72.

63 *Idem*, p. 73.

64 *Idem*, pp. 90-92.

65 *Idem*, pp. 204-205.

și în cea românească. Acestea nu sunt incluse la factorii care definesc condițiile de detenție. Sinuciderea și autorânirea în locurile de detenție pun în evidență lipsa unor mecanisme eficiente pentru cunoașterea persoanelor private de libertate și a problemelor cu care acestea se confruntă. Decesele și autoagresiunile indică nivelul redus de eficiență al programelor de asistență psihologică la care participă persoanele încarcerate. Ruperea legăturii cu mediul de suport, executarea pedepsei privative de libertate în condiții necorespunzătoare, hărțuirea și umilirea de către ceilalți deținuți, neîncrederea în personalul penitenciarului induc o devalorizare a vieții. Izolată și lipsită de ajutor, persoana condamnată apelează la gesturi extreme pentru a se elibera de greutățile pe care le întâmpină în penitenciar.

Rata medie a tentativelor de suicid în penitenciare pentru perioada 2007-2017 este de 399,59 la suta de mii de persoane private de libertate, în timp ce rata medie a deceselor pentru această perioadă este de 338,10 la suta de mii de persoane private de libertate. La nivel național, rata medie de sinucidere pentru perioada 2000-2012 a fost de 12,3 la suta de mii de locuitori⁶⁶ și de 14,1 la o sută de mii de locuitori⁶⁷.

Tabelul nr. 1. Situația deceselor, tentativelor de suicid și autoagresiunile în penitenciarele din România

Anul	Număr decese	Număr tentative suicide	Număr autoagresiuni
2007	99	73	-
2008	75	43	-
2009	86	62	-
2010	77	211	799
2011	88	147	705
2012	115	216	1048
2013	102	152	987
2014	122	102	1043
2015	113	89	1161
2016	98	80	1157
2017	91	105	1032

Sursă: *Administrația Națională a Penitenciarelor*, Răspunsul 500124/SC/14.09.2018. Pentru perioada 1990-2007, Administrația Națională a Penitenciarelor nu dispune de situația centralizată a informațiilor solicitate.

Sociologul Bruno Ștefan caracterizează experiența carcerală drept:

„o confruntare cu dezordinea, deși închisoarea se definește prin contribuția sa la menținerea

⁶⁶ Pe baza informațiilor furnizate de Institutul Național de Statistică.

⁶⁷ Conform Institutului Național de Medicină Legală. A se vedea *Administrația Națională a Penitenciarelor*, Rapoartele anuale pentru perioada 2007-2017; Sorin M. Rădulescu, „Constatări și evaluări statistice cu privire la gradul de răspândire a sinuciderilor în România”, în *Revista română de sociologie*, serie nouă, anul XXV, nr. 5-6, 2014, p. 405-428.

ordinii sociale. Prin înjosirile, degradările, umilirile și pângăririle eului – procese care definesc ritualul botezului – se produce o distrugere a demnității umane și a capacității de apărare a interiorității individului⁶⁸.

Bruno Ștefan consideră dimensiunea simbolică, repetitivă și standardizată a ritualurilor „o competentă evidentă a vieții carcerale”⁶⁹ prin care personalul penitenciarului și persoanele private de libertate își promovează „politica sau interesele în interiorul penitenciarelor”⁷⁰. Legitimarea și delegitimarea autorității se realizează tot prin intermediul ritualurilor⁷¹. Cultura penitenciară este constituită astfel din stereotipuri sociale și relații de putere ierarhice, alimentate de mistificarea inegalităților⁷².

Pe lângă privarea de libertate și separarea de mediul de suport (familie, prieteni, colegi), persoanele condamnate resimt „separarea de sine, de trecutul de om liber”⁷³. Nevoia de supraviețuire și de adaptare determină persoana privată de libertate „să plătească un preț (...) în funcție de poziția socială anterioară” celor care îi oferă protecția necesară⁷⁴. Bani, pachetele cu alimente, hainele și prestarea de servicii înjositoare (relațiile sexuale, spălarea lenjeriei) reprezintă principalele plăți efectuate între persoanele private de libertate:

„În ciuda egalitarismului afirmat public de conducerea penitenciarelor, viața din interiorul zidurilor este foarte diversificată, după cum diversificate sunt și condițiile de existență, care îi pun pe indivizi de condiții egale în poziții inegale”⁷⁵.

Externalizarea activităților lucrative a persoanelor condamnate a antrenat extinderea procesului de corupție din mediul carceral⁷⁶, o „multitudine de piețe negre”⁷⁷ formându-se sub acțiunea „legii de fier a oligarhiei”⁷⁸ – conform căreia „cele mai multe bunuri tind să intre pe mâna a cât mai puțini indivizi pe măsură ce instituțiile se birocratizează și se închid supravegherii externe”⁷⁹.

În mediul carceral, degradarea personalității persoanelor private de libertate se produce – după cum menționează Ervin Goffman – datorită transformării penitenciarului într-o „instituție totală”⁸⁰.

68 Bruno Ștefan, „Structura ritualurilor carcerale”, *Revista Română de Sociologie*, serie nouă, București, anul XVI, nr. 5–6, 2005, p. 541.

69 *Ibidem*.

70 *Idem*, p. 535.

71 *Ibidem*.

72 „Mistificarea este un produs al structuralizării sociale a realității. Prin ea are loc o destructuralizare socială a realității și o structuralizare socială a ignoranței, încurajată de cei de la putere pentru a-i împiedica pe oameni să-și dea seama de rolul dependent pe care îl joacă, deși într-un anumit sens ei vor să-l joace.” în James D. Shaughnessy, *The Roots of Ritual*, Grand Rapids, Michigan, Eerdmans, 1973, p. 47, apud. Bruno Ștefan, Op. cit., p. 538.

73 *Idem*, p. 542.

74 *Idem*, p. 546.

75 *Idem*, p. 550.

76 *Idem*, p. 554.

77 *Idem*, p. 555.

78 A se vedea Robert Michels, *Political parties: a sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*, Jarrold & Sons, London, 1915.

79 Bruno Ștefan, Op. cit., p. 555.

80 „O instituție totală poate fi definită drept un loc în care își desfășoară viața și activitatea un număr mare de indivizi cu statut similar, despărțiți de restul societății pentru o perioadă de timp apreciabilă și care duc împreună o viață strict delimitată, reglementată oficial de către instituție. Închisoarea constituie un exemplu evident, cu

Desocializarea persoanei private de libertate și crearea unei noi personalități (repersonalizarea individului) generează ample schimbări asupra celor încarcerați, intensitatea acestora fiind dependentă de ierarhiile de status și de putere existente în mediul carceral⁸¹. Pedepsa fizică este utilizată pentru a menține stabilitatea instituțională, precum și pentru a descuraja posibilele intenții perturbatoare⁸². „Instituțiile totale” promovează, alături de „noua rânduială”, o viață clandestină activă complexă a personalului și a celor instituționalizați⁸³.

Articularea noului statut social se realizează „cu naturalețe sau cu sfîngăcie, cu prefăcătorie sau cu bună credință, în mod conștient sau nu”⁸⁴. Repetarea și ritmicitatea rolurilor și partiturilor sociale pe care indivizii le dobîndesc în urma interacțiunilor și „performărilor” definesc însăși statusurile și rolurile sociale ale acestora⁸⁵. Idealizarea și punerea dramatică în scenă a rolului social⁸⁶ transformă mediul carceral într-o scenă în cadrul căreia eurile sociale ale persoanelor private de libertate și ale personalului penitenciarului se construiesc pornind de la raporturile dintre „dominarea dramatică și cea regizorală, ca tipuri contrastive de putere în cadrul unei performări”⁸⁷.

Între altele, nivelul de educație al persoanelor private de libertate, precum și cel al personalului penitenciarului, constituie un factor care plasează membrii comunității carcerale pe poziții diferite. Diferențele de status nu sunt influențate de infracțiunea săvârșită sau de pedeapsa primită de persoanele private de libertate, respectiv de experiența acumulată de cadre în cadrul unităților de detenție. „Cultura oficială” emanată din punerea în aplicare a legii de către instanțele de judecată „se oprește” la poarta penitenciarului, de unde „începe” cultura neoficială a mediului carceral. Avansăm ipoteza conform căreia eșecul efortului pedagogic de reintegrare socială a persoanelor condamnate se datorează faptului că „pedagogia trezirii” – așa cum o numea Weber – devine acaparată de însăși subiecții asupra căreia aceasta își propune să acționeze⁸⁸. „Sub masca ireproșabilă a egalității și universalității”,⁸⁹ cultura impusă devine asumată doar la nivel formal, în timp ce practicile informale acționează pentru perpetuarea „inegalităților inițiale”, pentru a permite conservarea moștenirii culturale, acaparând astfel „monopolul asupra manipulării bunurilor culturale”⁹⁰. Producerea și (auto)reproducerea capitalului simbolic, educațional și cultural⁹¹ oferă

condiția să fim de acord că elementele caracteristice unei închisori se regăsesc și în instituții ai căror membri nu au încălcat nici o lege”. Erving Goffman, *Asylums, Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Anchor Books Doubleday & Company, Garden City, New York, 1961, p. xiii; Erving Goffman, *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*, traducere de Anacaona Mîndrilă, Polirom, Iași, 2004, p. 11.

81 Erving Goffman, *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*, traducere de Anacaona Mîndrilă, Polirom, Iași, 2004, p. 11.

82 *Idem*, p.176.

83 *Idem*, p. 179-181.

84 Erving Goffman, *Viața cotidiană ca spectacol*, ediția a doua, revizuită, traducere de Simona Drăgan și Laura Albulescu, prefață de Lazăr Vlăsceanu, Comunicare.ro, București, 2007 [1959], p. 101.

85 *Idem*, p. 43.

86 *Idem*, p. 58-62.

87 *Idem*, p. 123.

88 Pierre Bourdieu, „Școala conservatoare, Inegalitățile în fața școlii și a culturii”, traducere de Sînziana Cotoară, *Post/h/um, jurnal de studii (post)umaniste*, Nr. 3, 2017, p. 22.

89 *Ibidem*.

90 *Idem*, p. 36.

91 Pierre Bourdieu, Jean-Claude Passeron, *La reproduction*, Les Editions de Minuit, Paris, 1970, p. 230-255; Pierre Bourdieu, Jean-Claude Passeron, „Reproducția. Elemente pentru o teorie a sistemului de învățământ”, în Fred Mahler (ed.), *Sociologia educației și învățământului. Antologie de texte contemporane de peste hotare*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977, pp. 187-205, apud. *Georgeta Ghebre*, *Metamorfozele sociale ale*

sensuri proprii încarcerării, pierderea libertății pentru o anumită perioadă de timp fiind amplificată sau atenuată în raport cu (in)capacitatea persoanei condamnate de a-și exterioriza nemulțumirile asupra celorlalte persoane cu care interacționează în mediul carceral.

În cadrul unităților de detenție, raporturile de dominație și de aservire diferă de la un penitenciar la altul și se exercită pe trei paliere diferite: 1) între personalul penitenciarului și persoanele private de libertate; 2) între persoanele private de libertate; și 3) între cadre și conducerea penitenciarului.

Privarea de libertate este percepută de persoanele din penitenciare nu doar din perspectiva condițiilor materiale de detenție, penitenciarul reprezentând astfel spațiul complex în interiorul căruia sunt construite noi identități sociale. Inevitabil, în „lumea captivilor”⁹², ierarhiile de status și de putere se manifestă în funcție de personalitatea și moștenirea culturală și educațională a membrilor comunității carcerale, producând frustrări și nemulțumiri în rândul celor mai „slabi”. Principala provocare constă în identificarea situațiilor în care raporturile de putere sunt încurajate de conducerea și personalul penitenciarului, precum și a cazurilor în care situațiile de dominare conduc la exploatarea persoanelor private de libertate, punând în pericol viața, demnitatea și integritatea fizică și psihică a acestora, dincolo de limitele suportabilității cu care aceștia s-ar fi confruntat în libertate.

4 Concluziile cercetării

La finalul acestei cercetări constatăm existența unei articulări slabe între cadrul legal evolutiv al definirii demnității umane și inegalitățile de status și de putere care definesc, din punct de vedere simbolic, universul carceral. În acest sens, reținem faptul că acțiunea factorilor de stres psihologici facilitează apariția bolilor fizice și psihice grave în rândul persoanelor private de libertate. Ca urmare a exercitării pedepsei privative de libertate într-un univers structurat ierarhic în funcție de raporturile de status și de putere, noțiunea de demnitate umană devine golită de conținut.

Pe parcursul acestei cercetări am evidențiat faptul că, în jurisprudența și doctrina penală a fost neglijată problematica respectării demnității umane a persoanelor private de libertate în raport cu modul în care se realizează interacțiunea acestora cu celelalte persoane private de libertate, respectiv cu personalul penitenciarului. În mod concret, ne-am referit la situațiile în care atitudinea personalului penitenciarului și a persoanelor private de libertate contribuie la lezarea integrității fizice și psihice a persoanelor private de libertate.

Spre deosebire de condițiile de încarcerare care permit operaționalizarea acestora în funcție de anumiți indicatori cuantificabili (spațiu, aer, lumină, hrană, etc), interpretarea relațiilor interpersonale implică un nivel ridicat de subiectivism atât din partea persoanelor private de libertate, cât și din partea personalului penitenciarului. Pe de o parte, persoanele private de libertate critică atitudinea personalului penitenciarului pentru a nu se învinovăți pe ei înșiși pentru nerespectarea regulilor specifice mediului carceral, în timp ce personalul penitenciarului poate hiperboliza comportamentul celor încarcerați.

În raport cu aceste condiționări, cercetătorul are de prelucrat cel mai des răspunsurile intens subiective primite din partea respondenților. Se adaugă situația că mediul carceral rămâne un mediu netransparent și „străin” în care prezența cercetătorului generează în mod inevitabil o schimbare

puterii, Renaissance, București, 2007, p. 133-135.

92 A se vedea Gresham M. Sykes, *The Society of Captives*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1958.

a „decorului carceral”. Asumarea poziției de observator influențează reacția celor „monitorizați”. Toate acestea explică dificultatea de a sesiza traumele persoanelor private de libertate și neregulile existente în mediul carceral și deci identificarea acelor acțiuni și atitudini care transformă privarea de libertate într-un puternic factor de lezare a demnității umane.